
*І.І. Прокопчук,
доцент НАУ*

ОСМИСЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

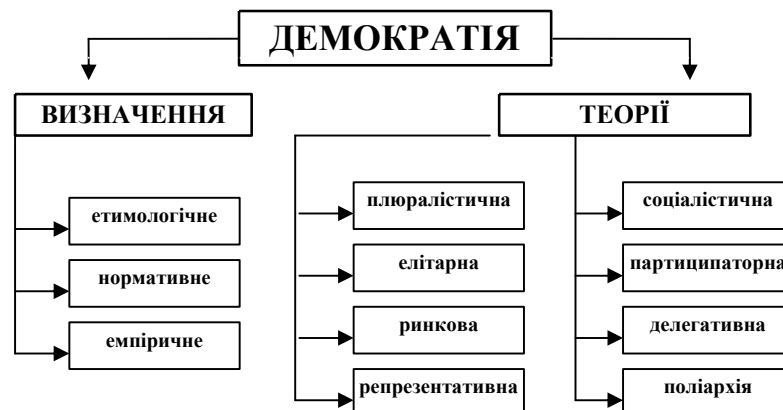
Системна криза, що охопила українське суспільство і позначилася на багатьох сферах життя, в свідомості пересічних громадян нерідко безпосередньо пов'язується з демократією. Глибокі ціннісні розчарування і фрустрації, політико-правовий нігілізм щодо цінностей демократії, з одного боку, і спотворене тлумачення і розуміння цих ідей – з іншого, не можуть не викликати занепокоєння політологів. Вкорінення демократії у суспільство великою мірою залежить від того, в який спосіб її принципи і механізми доступні інтелектуальному рівню пересічної людини, від того, як саме посередній виборець тлумачить справжню демократію. За даними опитувань громадської думки станом на 9 лютого 2008 року 61,5% респондентів не задоволені функціонуванням демократії в Україні [1, 1]. Серед виявів демократії у сучасній Україні, які мають практичне значення для пересічної людини, станом на 29 січня 2008 року респонденти називали такі: 46,1% – свобода інформації, 40% – свобода пересування і вибору місця проживання, 35,4% – свобода відверто висловлювати свої думки про політику і владу, 34,9% – можливість голосувати на виборах на власний розсуд, 31,7% – судовий захист прав і свобод громадян, 26,2% – вільне підприємництво [2, 1]. При цьому звернемо увагу на невибагливість, скоріше – на не досить широке розуміння сутності феномену демократії як базової суспільної цінності. У ситуації кризи легітимності станом на 17 травня 2008 року довіряло прем'єр-міністру 24,4%, президенту – 8,1%, коаліції – 4%, опозиції – 22,5% населення, до того ж не відчуває себе дієвою силою, спроможною, наприклад, вплинути на владу і ухвалення певних рішень [3, 1]. Станом на 12 січня 2008 року 63,1% громадян вказують на відчуження від влади, оскільки неспроможні впливати на неї та її рішення [4, 1]. Можливість контролю за владою як один із наріжних принципів демократії так само скептично оцінюється в масовій свідомості пересічних громадян. Так, станом на 4 квітня 2008 року 19,8% відповіли, що владу неможливо проконтролювати. Серед тих, хто вірить у контроль населення за владою, пропонуються наступні механізми його здійснення: відзив депутата – 24,5%, вибори – 19,8% (тому країна перманентно у передвиборчому стані), референдум прямої дії – 10,9%, контроль через судову систему – 8%, через масові виступи, мітинги, протести – 7,8, через ЗМІ – 7,6% [5, 1]. Але за умов нерозвинутості громадянського суспільства здійснювати вплив і контролювати владу немає кому. Так, станом на 19 січня 2008 року 83,6% респондентів не є членами політичних партій, громадських організацій [6, 1]. Практична відсутність громадянського суспільства, політична пасивність громадян, політичне відчуження громадян від влади через брак ефективних інституційних механізмів впливу на неї, різке погіршення соціально-економічного рівня життя більшості громадян і перенесення акценту з гармонійної самореалізації до простого фізичного виживання індивіда – все це підживлює небезпечні антидемократичні настрої в українському суспільстві. У соціумі наявний великий запит на авторитарних лідерів. Так, станом на 16 січня 2008 року 60,3% респондентів вважають, що кілька сильних лідерів можуть зробити для країни більше, ніж усі закони і дискусії [7, 1]. Тому проблема осмислення і наповнення конкретним змістом парадигми демократії як орієнтиру розвитку українського суспільства лишається так само актуальною, як і на початку 80-х років минулого століття, до того ж як для політичної теорії, так і для суспільної практики. Пояснюється це тим, що, з одного боку, невичерпним є сам об'єкт наукового вивчення, з іншого – дедалі нагальнішою є потреба зіставити теорію і

практику, позбутися міфологем щодо демократії та осмислити прорахунки і складності процесів демократизації на пострадянському просторі.

Останнім часом в Україні й Росії з'явилося чимало цікавої літератури, в якій різнобічно проаналізовано проблему демократії, зокрема: розглянуто певні теорії демократії, здебільшого елітарна демократія і поліархія [8]; витлумачено демократію як тип політичного режиму [9], політичний процес [10]; звернуто увагу на регіональні особливості функціонування демократії [11] тощо. Цікавим є співвідносне вивчення демократії й окремих соціальних, економічних і політичних інститутів [12]; плідним лишається вивчення проблеми демократизації недемократичних режимів, зокрема в Україні [13]; не може не викликати високого схвалення видання посібників з основ демократії [14]. Водночас, аналізуючи наявну літературу, не можна не помітити, що в ній розглянуто переважно певні аспекти демократії і майже відсутні праці, які досліджували б демократію комплексно як багатовимірне явище. На нашу думку, можна назвати лише праці А.І. Соловйова і В.П. Пугачова, які запропонували розглядати певні різновиди демократії, зокрема за формою народного суверенітету, за принципами реалізації у суспільстві рівності, за мірою надання народу виборчих прав [15, 150–152]. Тому вважаємо, що вивчення демократії як багатовимірного феномену є плідним і науково корисним оскільки це: 1) дає можливість чітко усвідомити, що відсутня одна єдина, універсальна для всіх часів і народів демократія; 2) дає змогу подолати вестернізацію і європоцентризм в осмисленні демократії як ідеалу і суспільної практики; 3) робить неодмінним вивчення різноманітних типів демократії, особливо тих, які функціонують в умовах незахідної політичної культури; 4) налаштовує національні еліти на відмову від демократичного транзиту і звертає їх увагу на пошук нових форм і моделей демократії, які відповідають специфіці конкретного соціуму, його історії, традиціям, ментальності населення – у такий спосіб формування демократії у суспільстві перетворюється на конструктивно-творчий процес; 5) дає можливість урізноманітнити варіанти демократичного розвитку, відповідаючи сучасним потребам і цивілізаційним викликам сьогодення, не звертаючись до демократії “вчорашнього дня”, якою нерідко постає західна теорія демократії.

Отже, спираючись на теоретичні положення, сформульовані у працях видатних мислителів людської цивілізації – Аристотеля, Р.Арона, І.Бентама, Р.Даля, Б.Констана, А.Лейпхарта, Дж.Локка, Дж.Мілля, М.Острогорського, М.Паренті, А. де Токвіля, Й.Шумпетера, Ф.Хаска, сучасних вітчизняних учених – В.П. Горбатенка, А.Ф. Колодій, Б.Т. Личко, О.В. Трипольського, В.В. Цветкова, а також на підставі власних узагальнень і спостережень, пропонуємо вивчати демократію саме як багатовимірний феномен, який є мінливим і на певних етапах свого розвитку може приймати різні конкретні форми, сповнюватися різним змістом (див. рис. 1)

Рисунок 1. Поняття демократії.

Існує кілька підходів щодо визначення дефініції демократії. Найбільш поширеним тлумаченням поняття “демократія” є *етимологічне*, пов'язане з походженням самого терміну. Щодо цього відомим є афоризм американського президента А.Лінкольна: демократія є “влада народу, обрана народом і для народу”. *Нормативне* визначення терміну “демократія” тлумачить її як ідеал, заснований на таких загальнолюдських цінностях, як свобода, рівність, повага до людської гідності, солідарність і твердить, що саме ціннісний зміст демократії робить її популярною у сучасному світі. *Емпіричний* підхід уточнює і переглядає поняття демократії на підставі вивчення суспільно-політичної практики демократичних країн (як старих, так і молодих демократій). Вказуючи, що етимологічне визначення поняття демократії (народовладдя) не відповідає дійсності, з метою впорядкування категоріального апарату Р.Даль пропонує замінити багатозначний термін демократія на поліархія.

Ідеї демократії у сучасній політичній науці і практиці розробляли в межах найбільш популярних концепцій (рис. 1). *Плюралістичну теорію демократії*, яку представляють Г.Ласкі, Д.Труман, Е.Фраенкель, характеризує принцип проголошення основною рушійною силою політики сучасної демократичної держави групи інтересів. Критиці піддається інститут класичної демократії – більшість. На думку названих учених, демократія не є владою стабільної більшості, оскільки сама більшість мінлива, неоднорідна, ситуативно складається шляхом компромісів із різноманітних суб'єктів політики: індивідів, груп. Призначенням демократії є стимулювання багатоманітності, плюралізму в суспільстві, надання всім громадянам можливості відкрито висловлюватися і відстоювати свої інтереси, об'єднуватися у різноманітні групи, шляхом суперництва і взаємних компромісів урівнювати багатоманітні інтереси. Державу, згідно з плюралістичною теорією, розглядають як арбітра, який гарантує дотримання законності у суспільстві, застосування чесних правил гри у конфліктній взаємодії різних груп, розпилення влади між різними центрами політичного впливу: державними інститутами, політичними партіями, групами інтересів, громадськими організаціями, суспільними рухами тощо; також до функцій держави належить запобігання тенденції до монополізації влади. У суспільстві забезпечено ціннісний консенсус між усіма суб'єктами політики, що має своєю передумовою визнання основ існуючого державного ладу, дотримання демократичних норм, цінностей, правил гри, закону і гарантує повагу до прав і свобод людини і громадянина. Групи інтересів повинні мати демократичну організацію як умову адекватного представництва інтересів своїх членів.

Найбільш відомим прибічником *репрезентативної теорії демократії* є Р.Дарендорф, якому належить вислів: “демократія – це не правління народу, такого в світі просто не буває. Демократія – це правління, обране народом, а якщо потрібно, – то народом і зміщене; крім того демократія – це правління із своїм власним курсом” [16, 91]. Концепція, яка обґрунтовує репрезентативну демократію, виходить із її розуміння як компетентного і відповідального перед народом представницького правління, яке реально втілюється у вигляді парламентаризму. Відносини між населенням і його представниками будуються на підставі різноманітних форм контролю: електорального (з допомогою виборів), інституціонального (через спеціальні установи), конституційного обмеження (шляхом встановлення компетенції органів влади, посадових осіб).

Теорія елітарної демократії, розроблена Й.Шумпетером, К.Мангеймом, розглядає демократію як правління еліт за згодою народу. Прихильники цієї теорії вважають пересічного громадянина некомпетентним у політиці, здатним піддаватися ідеологічному впливу, маніпулюванню, невірноваженим, схильним до егалітаризму. Тому виразником демократичних цінностей проголошується еліта. Розвиток демократії пов'язаний не з розширенням безпосередньої участі мас в управлінні державою, а у створенні дієвих механізмів рекрутування ефективної еліти, яка є підконтрольною населенню.

На противагу репрезентативній і елітарній теоріям демократії, *партиципаторна теорія демократії* вважає, що демократія є універсальним принципом організації усіх сфер суспільного життя і тому має бути всюди: від сім'ї, навчальних закладів, виробництва, і закінчуючи політичними інститутами – в партії, у державі. Під час електоральних змагань громадяни мають не лише брати активну участь як виборці – на референдумах (насправді, і вибори, і референдуми відбуваються нечасто), а й бути задіяними безпосередньо у підготовці, прийнятті, здійсненні політичних рішень, а головне – у контролі за їх реалізацією. Це забезпечить максимальне врахування інтересів народу, міцну легітимацію влади, активну протидію масовому політичному відчуженню громадян.

Ринкова теорія демократії Е.Доунса, Е. Шатшнайдера, А.Вільдавські ототожнює політичний процес з обміном в умовах конкуренції на ринку. Зокрема, голосування прибічники цієї теорії розглядають як обмін голосів виборців за певний політичний курс, а діяльність політиків – як діяльність підприємців, зайнятих на ринку завоюванням і зміцненням позицій шляхом торгу і налагодженням підтримки через утворення блоків і союзів.

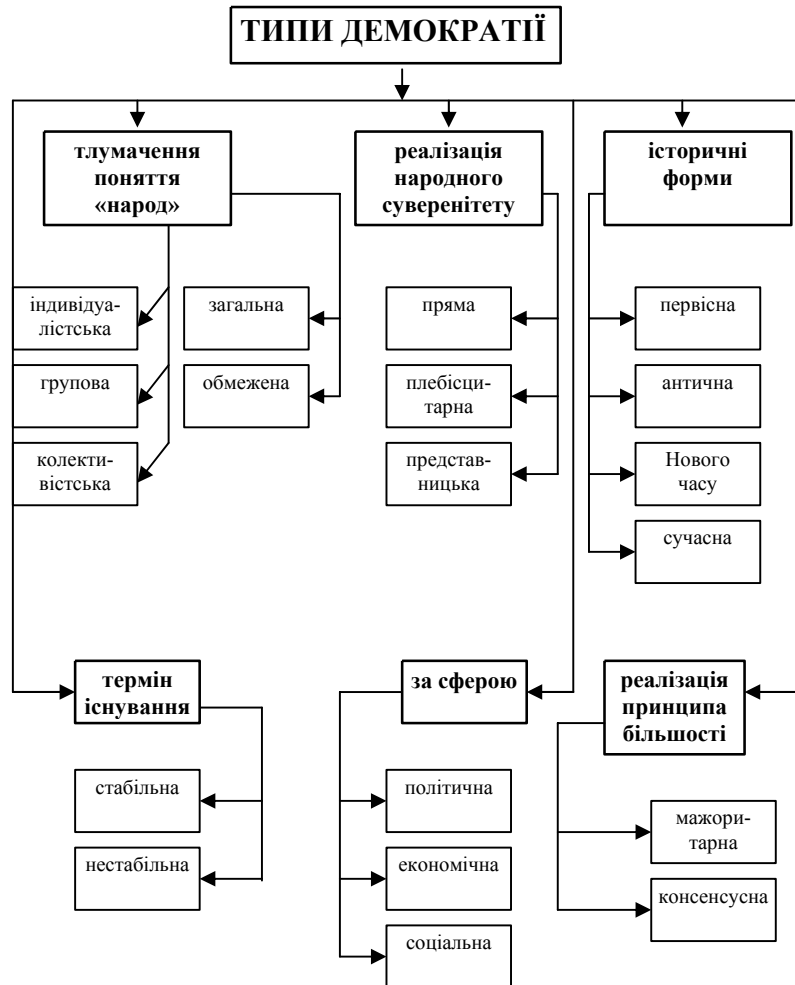
Делегативна теорія демократії, запропонована Г.О'Доннеллом, характеризується такими ознаками: неінституціональна демократія, яка тяжіє до суперпрезидентських режимів, несформованість багатьох інститутів демократії активізує клановість і корупцію, відсутність різноманітних форм контролю: вертикального (електоральний, партійний тощо), а головне – горизонтального, оскільки президент визнається вищим за політичні партії і групові інтереси та втілює собою всю націю; з цих позицій інші інститути – суди, законодавча влада – навантажені, і підпорядкованість таким інститутам є однією з перешкод до повноти втілення влади, делегованої президенту; відсутність підконтрольності президента і правлячої еліти виключає саму постановку питання про притягнення до відповідальності і можливість покарання посадових осіб при невиконанні, неналежному виконанні своїх посадових обов'язків, що неминуче позначається на якості управлінської діяльності. Політична активність населення має дозований характер і дозволяється лише під час виборів (феномен електоралізму). Персоналізація і концентрація повноважень у руках виконавчої влади робить президента єдиним відповідальним (формально, а не юридично) за ситуацію в країні. Тому звичайним є коливання популярності президента від посланого Богом рятувальника до поваленого бога. Делегативні демократії характеризуються лихоманкою прийняття рішень (феномен декретизму). Виконання цих негайних односторонніх наказів виконавчої влади є маловірогідним, оскільки вони зачіпають важливі політично організовані інтереси. В умовах тяжкої кризи і зростаючого невдоволення вдаються до нової серії рішень, вірогідність виконання яких є ще меншою, оскільки на різних рівнях суспільства вже є досвід протидії попереднім рішенням. Крім того, більшість політичних, економічних і соціальних суб'єктів можуть заявляти про зняття з себе відповідальності за спосіб прийняття цих рішень, оскільки влада делегована президенту, а він діяв відповідно до власних уявлень про благо. Накопичення прорахунків заводять країну в глухий кут, а президент, якого всі лають, бажає лише протриматися до кінця свого терміну. Однак і наступний за цим період пасивності і хаосу в державній політиці не сприяє покращенню ситуації. Підґрунтям делегативним тенденціям часто є глибокі соціально-економічні кризи [17].

Соціалістична теорія демократії виходить із гомогенності і цілісності спочатку робочого класу, а після побудови соціалізму і всього народу. Основним інститутом соціалістичної демократії були Ради, які оформляли, виражали загальну волю народу і реалізовували принципи соціалістичної демократії: повновладдя, поширеність на всі сфери життєдіяльності людей, право відгуку депутатів, демократичний централізм, монізм, недопущення політичного інакомислення й опозиції.

Теорія поліархії сформульована Р.Далем. “Поліархія – це політичний устрій, що вирізняється, на найбільш загальному рівні, двома широкими характеристиками: поширення громадянства на відносно велику частку населення і включенням до громадянських прав можливості бути в опозиції і голосувати проти найвищих посадових осіб в уряді” [18, 220]. Теорія поліархії має такі ідеї: здійснення влади виборними урядовцями, вільні і чесні вибори, право змагатися за здобуття урядових посад, загальне виборче право, свобода висловлювань, альтернативна інформація, наявність асоціацій, що діють автономно, наявність механізмів, які роблять владу відповідальною перед народом.

Узагальнюючи, можна вирізнити такі типи демократії (див. рис. 2)

Рисунок 2. Типи демократії.

Одне з центральних понять демократії – народ – можна розглядати: а) кількісно й б) з точки зору якості. З погляду кількісного розуміння народу демократії поділяються на *загальні*, за яких народ співвідноситься з усім дорослим населенням країни, й *обмежені*, згідно з якими демос ототожнюється з певною частиною населення, що закріплено у суспільстві визначеними соціальними обмеженнями за ознаками статі, походження, матеріального стану, національної приналежності, раси, віросповідання тощо.

За якісного критерію народ вважають складною спільністю людей, що має певну структуру, і вирізняють *індивідуалістські*, *групові* й *колективістські* демократії.

Індивідуалістські демократії розглядають народ як сукупність самостійних, вільних індивідів, які безпосередньо беруть участь у всіх важливих стадіях процесу владарювання, тобто у підготовці, обговоренні, прийнятті рішень, контролі за їх здійсненням. Цей різновид демократії є ефективним: а) на локальному рівні (трудоий колектив, громада, місто тощо); б) у випадку, якщо рішення, що приймаються, є нескладними, не потребують спеціальної фахової кваліфікації. У сучасному світі виявами прямої демократії є місцеве самоврядування, імперативний мандат депутата. На відміну від прямої демократії, при *плебісцитарній* можливості політичного впливу громадян досить обмежені і передбачають право шляхом голосування схвалити або відхилити проект рішення, який зазвичай готується президентом, урядом, партією, тобто фахівцями. Плебісцитарними інститутами є референдуми, опитування. *Представницька демократія* передбачає вибори громадянами в органи влади своїх представників, які покликані виражати й захищати їхні інтереси, здійснювати управління, приймати нормативно-правові акти відповідно до своєї компетенції. Переваги представницької демократії зрозумілі у зв'язку з: а) великими територіями сучасних держав, що унеможлиблює регулярну безпосередню участь громадян у голосуваннях; б) у разі прийняття рішення, яке є складним для розуміння нефахівцями.

Термін існування демократії у країні дає підстави вирізняти *стабільні й нестабільні демократії*. Держави, в яких демократичні режими проіснували безперервно 50 і більше років (з кінця другої світової війни) належать до стабільних демократій. За підрахунками А.Лейпхарта, у світі є 21 країна із стабільною демократією, зокрема: Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Данія, Фінляндія, Франція, ФРН, Ірландія, Ісландія, Ізраїль, Італія, Японія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Швеція, Швейцарія, США, Великобританія [19, 37–38].

Характер поширення демократії на певні сфери суспільного життя вирізняє *демократії соціальні, політичні, економічні*. Політичні демократії, проголошуючи й закріплюючи потрібні демократичні інститути, акцентують на юридичній рівності громадян, тоді як соціальні спираються на соціальну рівність, тобто створення приблизно однакових соціальних умов для реалізації громадянами своїх політичних прав і можливості участі в управлінні державою. Соціал-демократія і сьогодні лишається однією з впливових ідеологій багатьох розвинутих країн. Відзначимо, що вчені розвинутих західних країн сприймають демократію як фактор розвитку, який забезпечує свободу економічної діяльності, тоді як політологи й політики країн молодшої демократії вбачають у ній політичний феномен.

Принцип більшості як ознака демократії у суспільній практиці може втілюватися по-різному, що дає підстави вирізняти, зокрема, *мажоритарну й консенсусну демократію*. Мажоритарна модель демократії (зразок – Великобританія) – це правління більшості, згідно з яким усі важливі питання вирішують шляхом голосування за принципом більшості голосів. Цей різновид демократії найбільше підходить для гомогенних суспільств. Консенсусна модель демократії (взірець – Швейцарія) має своєю передумовою поділ влади між якомога більшою кількістю голосів (наприклад, через надання певним групам права вето на рішення, що зачіпають їх інтереси). Ця модель є дієвою в умовах гетерогенних суспільств.

Оскільки зародки демократичної форми організації сягають сивої давнини, цікавою є типологія демократії через вирізнення її історичних форм. Як твердять етнографи, через родові форми демократії пройшли всі народи. *Первісна демократія* була заснована на кровно-родинних зв'язках, суспільній власності, малочисельності населення, примітивному виробництві, вона не мала чіткого поділу управлінської і виконавчої праці, спеціального апарату управління й примусу. Функції влади були обмежені, влада рад вождів і старійшин трималася на моральному авторитеті й підтримці інших членів племені. Отже, це була додержавна демократія або обшинне самоврядування. Традиції первісної демократії мали великий вплив на *античну демократію*. Яскравим прикладом античної демократії була Афіньська республіка, яка являла собою: а) колективістську форму демократії, оскільки індивід

легко ідентифікував себе з полісом і відчував себе вільним в якості органічної частки єдиного цілого; у суспільстві не існувало чіткого поділу на суспільну і приватну сферу; держава була гомогенною (однорідною в класовому, етнічному, релігійному відношенні); б) обмежену демократію, оскільки до політичної діяльності допускалися лише вільні громадяни-чоловіки; раби, жінки не були суб'єктами політики; в) в афінському полісі панувала пряма демократія, головним інститутом влади якої були Народні збори; г) певною мірою афінську демократію можна назвати соціальною, оскільки були створені сприятливі умови для забезпечення участі громадян в управлінні державою (завдяки використанню праці рабів громадяни мали вільний час, незможні отримували підтримку з державної казни і платню за присутність на громадських заходах). У *Новий час* виникає демократія класичного лібералізму, яка була: а) обмеженою, оскільки демос ототожнювався винятково з чоловіками-власниками (нижчі верстви населення, жінки були позбавлені виборчих прав, існувала національна, расова дискримінація тощо); б) індивідуалістичною, оскільки первинним і основним суб'єктом влади визнавалась автономна особа; в) переважала представницька форма демократії; г) забезпечувалися умови ефективного контролю громадян за владою (поділ влади, створення системи стримування і противаг, обмеження влади більшості над меншістю через інститут опозиції, визначення компетенції і сфери діяльності держави, конституційне закріплення і гарантування прав і свобод людини і громадянина тощо); д) ліберальна демократія була політичною, тобто не поширювалася на соціальні й економічні процеси. Сучасна демократія у цивілізованих, розвинутих країнах є прямою на локальному і репрезентативною на загальнодержавному рівні плюралістичною демократією, поєднує ліберальні, соціальні, в певних країнах і християнські цінності, а також загальною, оскільки не містить дискримінації щодо політичної діяльності індивідів.

Розглянувши сутність феномену демократії, не можна не порушити питання про її цінність. Що реально здатна дати демократія суспільству загалом і окремим пересічним громадянам зокрема? До переваг демократії належать такі фактори: а) вона дає всім суспільним групам можливість артикулювати і гармонійно узгоджувати свої інтереси й потреби; б) на відміну від недемократичних форм правління, демократія має найкращі адаптивні можливості щодо мінливого середовища, чому сприяють її принципи: плюралізм, демократична співучасть, опозиція, періодична виборність влади тощо. Плюралізм забезпечує багатоманітність соціальних альтернатив і, тим самим, поширює діапазон політичного вибору і вірогідність віднайдення оптимального варіанту розвитку. Демократичне співробітництво дає змогу враховувати під час прийняття політичних рішень різноманітні погляди, позиції різних суб'єктів політики. Наявність опозиції також сприяє всебічному аналізу, а головне – вчасній критиці проектів політичних рішень. Періодична конкурентна виборність влади забезпечує своєчасне виправлення помилок, гнучке корегування політичного курсу; в) загальний недолік усіх недемократичних політичних систем – це непідконтрольність населенню. Гарантувати і забезпечувати права й свободи людини і громадянина, захищати громадян від свавілля з боку держави, суспільства може лише демократична форма правління; г) демократія стимулює соціальну емансипацію особистості, повагу до її гідності; д) демократія потрібна не лише громадянам, а й самому суспільству. За умов послаблення харизматичної і традиційної легітимації, влада, щоб бути ефективною, потребує визнання її народом, що найкращим чином забезпечується через демократичні процедури. Водночас, не можна не приєднатися до думки американських дослідників Т.Карла і Ф.Шмиттера, згідно з якою демократія не обов'язково сприятиме швидкому економічному зростанню (зазначимо, що і практика підтверджує, що авторитарні режими з ефективною економічною і соціальною політикою є більш популярними серед населення, ніж корумповані неефективні демократії), соціальному миру, ефективному управлінню, політичній гармонії, вільному ринку чи “кінцю ідеології”, менш за все вона призведе до “кінця історії” [20, 42]. У певних різновидах

демократії можуть загострюватися конфлікти цінностей: свобода/рівність, свобода/демократія, позитивна свобода/негативна свобода. Більше того, через специфіку ментально-психологічних особливостей населення демократія властива не кожному народу.

Однак, як зазначає Р.Даль, не можна не помітити тенденцію глобальної експансії демократії. Якщо в 1900–1909 роках у світі було 8 демократичних країн, що становило 17% усіх держав, в 1940–1949 роках – 25 країн, тобто 33% всіх тодішніх держав світу, то станом на 1994–1997 роки демократичні режими були встановлені приблизно в 86 із 192 існуючих країн світу (тобто 45%), а в 1997 році вже 57,3% усього населення земної кулі жило при демократичних урядах. 22,6% населення всіх країн належало до старих демократичних держав, 34,7% – до так званих нових демократій, зокрема 5,6% – до країн із демократією високого рівня, 1,1% – до “в основному демократичних країн”, 28% – до найменш демократичних країн і 0,04% – до мікродержав (тобто держави з кількістю громадян менше 500 тис. осіб) з демократичними режимами. Для порівняння: населення одного лише недемократичного Китаю становить 21,2% всього світового населення, а ще 21,4% населення світу припадає на решту недемократичних країн [21].

Отже, курс України на демократизацію відповідає світовим цивілізаційним процесам. Щодо особливостей розбудови демократії у нашій країні, не претендуючи на вичерпність, виризьмо такі проблеми: 1) демократичні зміни почалися на тлі несформованості багатьох передумов переходу до демократії: в економіці, соціальній сфері, культурі, політиці; 2) гетерогенність українського суспільства (структурованість за соціально-економічними, ідеологічними, етнічними, релігійними, регіонально-культурними, мовними ознаками, відмінностями у зовнішньополітичних орієнтаціях тощо) ускладнює побудову стабільної демократії; 3) драматизм ситуації посилює те, що Україні потрібно одночасно розв'язувати два складних завдання: долати безліч негативних наслідків авторитарного минулого і, водночас, вирішувати складні соціально-економічні проблеми; 4) безпорадність влади в умовах соціально-економічної кризи девальвує демократичні цінності і принципи владарювання в очах пересічних громадян; 5) не сприяє зміцненню демократії і політична еліта, яка не спромоглася встановити між собою консенсус навіть заради визнання спільної і рівної зацікавленості в забезпеченні демократичних інститутів і виробленні спільної програми демократичних реформ; 6) відсутність всенародного обговорення комплексних проектів демократичних перетворень, нерозвинутість різноманітних форм контролю за владою і посадовими особами надають населенню роль пасивного спостерігача кулуарних зіткнень і соціально-економічних експериментів у суспільстві, посилюючи, своєю чергою, масове соціальне відчуження; 7) демократія формується протягом тривалого часу і відсутність в українському суспільстві реальних позитивних змін породжує масове соціальне нетерпіння, фрустрації. Такі соціальні настрої посилюють недемократичні тенденції у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. День. – 2008. – 09.02.
2. День. – 2008. – 29.01.
3. День. – 2008. – 17.05.
4. День. – 2008. – 12.01.
5. День. – 2008. – 04.04.
6. День. – 2008. – 19.01.
7. День. – 2008. – 16.01.
8. *Даль Р.* Предпосылки возникновения и утверждения полиархии // *Полис.* – 2002. – № 6; *Канцелярук Б.* Елітна “демократія” на “пропорційній основі”// *Дослідж. світ. політики.* –

2001. – Вип. 16; *Ходаківська Л.* Сутність концепцій демократичного елітизму // Дослідж. світ. політики. – 2001. – Вип. 16.
9. *Бондарчук В.І.* Феномен авторитарно-демократичних політичних режимів: між авторитаризмом та демократією // *Держава і право. Юрид. і політ. наук.* – 2001. – № 5; *Эйзенштадт Ш.Н.* Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменемость // *Полис.* – 2002. – № 2–3.
 10. *Личко Б.Т.* Демократія в контексті еволюції суспільства. – Х., 2000.
 11. *Зидентоп Л.* Демократія в Європе. – М., 2001; *Кин Дж.* Демократія и гражданское общество: О трудностях европейского социализма, перспективах демократии и проблемах контроля над социально-политической властью. – М., 2001; *Демократія в Западной Европе XX века.* – М., 1996.
 12. *Пишеворский А.* Демократія и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. – М., 2000; *Трипольський В.О.* Демократія і влада. – К., 1999; *Цветков В.В.* Демократія. Управління. Бюрократія: В контексті модернізації українського суспільства. – К., 2001.
 13. *Макаренко В.П.* Намерения и следствия в политике (К анализу когнитивных элементов демократии) // *Полис.* – 2002. – № 4; *Меркель В., Круассан А.* Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях // *Полис.* – 2002. – № 1–2; *Політичні режими сучасності та перехід до демократії.* – Л., 1999.
 14. *Демократія – це дискусія: Громад. заангажованість у старих і нових демократіях.* — Нью-Йорк, Лондон, 1997; *Основи демократії.* – К., 2002.
 15. *Пугачов В.П., Соловьев А.И.* Введение в политологию. – М., 1995.
 16. *Дарендорф Р.* Дорога к свободе // *Вопросы философии.* – 1990. – № 9.
 17. *O'Donnell G.* The delegated democracy // *Kellogg Institute Working Paper.* – 1992. – № 172.
 18. *Dahl R.* Democracy and its Critics. – New Haven, London, 1989.
 19. *Lijphart A.* Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty One Countries. – New Haven, London. – 1984.
 20. *Шмиттер Ф., Карл Т.* Что есть демократия... и чем она не является // *Диалог.* – 1993. – № 2.
 21. *Dahl R.* Displaced border of democratic governments // *Social Research.* – 1999. – Vol. 66. – № 3; *Developing Democracy: Toward Consolidation.* – 1999; Appendix, Classification of Regimes at the End of 1997.